

Ağahmud SƏMƏDOV,
"Yer və insan" jurnalının redaktoru

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Təəssüflər olsun ki, bəzən kimlərsə Azərbaycanda xalqın tərəfində olan, insanların haqlarının, hüquqlarının, şərəf və ləyaqətinin qorunması naminə böyük işlər görmüş qaçaq hərəkatını yetərinə qiymətləndirmirlər. Qaçaqlıq Azərbaycanda əsasən rus çar rejiminə qarşı və onlara rüşvət verməklə əlbir olub xalqa zülm edən yerli zülmkarlara qarşı mübarizə prosesində meydana gəlmişdir. İgidlik, yenilməz qəhrəmanlıq daстанlarını yaradan qaçaqları gördükləri xeyirxah əməllərə görə Azərbaycan xalqı sevmiş, tərifləmiş və qorunmuşdur. Təbii ki, hər sahədə olduğu kimi qaçaqların içərisində də səhv hərəkətlər, özbaşınalıq edənələr olmuşdur. Qaçaqların adından istifadə edənələr də az olmamışdır. Lakin, ermənilərin Zəngəzürdə, Qarabağda, Qubada, Şamaxıda və s. yerlərdə törətdikləri qırğınlar zamanı

Bəlli olur ki, bu insanlar bütün Şirvan mahalında Sovet hökumətinə və onun siyasi quruluşuna qarşı mübarizə aparın məşhur Qaçaq Seyidqulunun dəstəsi imiş. Qaçaqqlar atamgildən heç birinə qarşı zor işlətməmişdilər. Müəyyən sorğu-sualdan sonra onları sərbəst buraxmışdılar.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycan Geologiya İdarəsində Razi adlı bir insan işləyirdi. Onların ailələri 30-cu illərdə repressiyaya məruz qoyularaq Naxçıvandan Balakən rayonuna köçürülmüşdü. Razinin uşaqlıq və gəncliyi Balakəndə keçmişdi. Təbii ki, hər ikimiz repressiyanın acılarını daddığımız üçün arabilir bu mövzuda söhbətlər edərdik. Bir dəfə o mənə DİN arxivinin rəisi olan əmisi polkovnik Sadiq müəllimlə görüşməyi məsləhət gördü. Mən Sadiq müəllimin yanında olanda o mənə bir şəkil göstərdi. Şəkildə məşhur qaçaq Seyidqulu başqa 3 nəfər qaçaq yoldaşları ilə Sovet milisi tərəfindən öldürülmüş şəkildə fotoları əks olunmuşdu. Şəkilin arxasında qaçaqların adı, soyadı və hansı kənddən olması rus dilində yazılmışdı. Qaçaqqlardan biri Sündülü Əli idi. Sadiq müəllim mənəndən xahiş etdi ki, öyrənim görüm onların qohumlarından kim qalıbsa gəlib şəkil aparsınlar. Təbii ki, Sovet təbliğati bu cür cəsarət insanları xain, türk qanına yeriklən yən erməni cəlladları ilə dolu olan 11-ci Sovet Ordusunu Azərbaycan xalqının xilaskarı kimi təqdim edirdi.

Yuxarıda atam qeyd etdiyi kimi 1950-ci ildə o uzaq Sibira-Krasnoyarska sürgün olunanda mən 6 aylıq körpə olmuşdum. Atam "antisolet təbliğata görə" adı ilə sürgün olduğu üçün nəmnin və anamın üzvü olduğu kolxozda rəhbərlik onlar bərədə çox haqsızlıqlar etmişdi. Xüsusilə ərzaqdan çox çətinlik çəkmişdik. Təbii ki, vicdanlı,

ruşanda o hönkürüb ağladı. Bir daha anam "Yoxsa Məhəmmədə bir şey olub?" deyəndə o daha da bərkədən ağladı. "Yox ay Əzizə bacı. Bəyəm eşitməmişəm, deyirlər O... dilim-ağzım qurusun... ölüb". Görəndə ki, anam nə baş verdiyini anlamadı, sakitdən, qorxa-qorxa "Stalin yoldaşı deyirəm də, hamı ağlaşır...Deyirlər yenə dava olacaq" deyərək ağlamağına davam etdi. Anam nəhayət ki, Məryəmi sakitləşdirdi. Evimizə girəndə mən ondan soruşdum: "Stalin yoldaş kimdir? Məryəm xalanın nayidi ki, o belə ağlayır?". "Stalin SSRİ böyüyü idi. Heç kimi deyil Məryəmin" cavabını aldım. "SSRİ nə boydadır, Şamaxı boyda olar?" soruşdum. "Çox böyükdür... Şamaxıdan min dəfədən də çox böyükdür." Daha mən söz tapa bilmədim. O zaman Şamaxı mənə görə dünyanın özü boyda idi. Orada dayılarım və xalalarım yaşayırdı. Sən demə ondan min dəfədən də böyükmüş SSRİ!... Əslində veriləsi sualım çox idi, amma, onsuz da fikirlə anamı yormağa ürəyim gəlmədi. Tez qərarə nəmənə də Stalinin ölməsini xəbər verdim. Maraqlıdır, nə nəmən, nə də anam bu xəbərə zərər qədər də olsa kədərlənməmişlər. Deyəsən heç sevinməmişlər də...Bəlkə də nəmənin yerinə kim olsaydı sadlanar, hətta gizləncə nəzir də verərdi. Fəqət bu mümkündür deyildi. Artıq nəmənə heç sevinmək hissi də qalmamışdı. Sanki bu hissi şəərəfsizlərə ondan öğurlamışdılar. 30-cu illərin əvvəllərində başlayaraq yazığım başı necə müsibətlər çəkmişdi. Sovet hökuməti qurulan bir müddət sonra "millətlər atası" Stalinin "fironluğ"u başlayanda nəmənin öri (babam) molla olduğu üçün səsvərmə hüququndan məhrum edilir. 30-cu illərin əvvəllərində də dünyasını dəyişir. Lakin, bütün məhrumiyətlərə baxmayaraq nə-

hissi ilə öz şəxsi faciəsi kimi qəbul edərək matəmə bürünmüşdülər. Uzun illər boyu aparılan təbliğət öz işini görmüşdü. Böyük Qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun gözlə "Gün var əsrə bərabər" əsərində qeyd olunduğu kimi cəmiyyətin əksər hissəsi "manqurtlaşmış" kütləyə çevrilmişdi. Bu cəmiyyətdə nəinki azadfikirliliyə, heç qismən fərqli düşüncəli olmağa belə vaxt verilmirdi. Tanrı yaradan hər bir şey üçün ən zəruri dəyər Azadlıqdır... Vaxtilə böyük Sabir yazırdı:

Kim ki, insanı sevər, aşıqı-hürriyyət olur. Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur.

Zaman ötüb... Dövrən dəyişilib. Şükür ki, artıq cəmiyyətdə stalinizm yoxdur. Fəqət hələ də dünyanın bəzi yerlərində həmin ideologiyayı nostalji hissələrlə xatırlayanlar vardır...

Bəli, XIX əsrin sonlarından başlayaraq "Avropada dolaşan kommunizm kabusu" 1917-ci ildə Rusiya İmperiyasında bərkərar olandan sonra nələr baş verdiyini hələ də bir çoxları dərk edə bilmirdi. Ucsuz-bucaqsız Sovetlər ölkəsində vətəndaş müharibəsi, sonra qırmızı terror, daha sonra isə hərbi kommunizmin XX əsrin böyük bir hissəsi boyu davam etdiyi zaman milyonlarla günahsız insan öldürüldü, repressiyaya uğradı və achiqdan qırıldı. "Bütün canlılardan canlı", "unudulmaz" V.Leninin Ümumittifaq Fövqoladə Komissiyasının sədri F.Dzerjinskiyə məlum göstərişində deyilirdi: "Din xadimlərini hər yerdə əksinqıləbcə və təxribatçı kimi həbs etmək və amansızcasına güllələmək lazımdır. Özü də tez-tez..." Nəticə isə göz qabağındadır. Biz hər dəfə ötən əsrin 60-70-ci illərindəki nisbi toxluğ, rifah, pulsuz səhiyyə və təhsil xatırlayır və o illər üçün sanki burumumuzun ucu göynəyir. Şübhəsiz ki, Sovet təhsil sisteminin və səhiyyə xidmətinin digərlərindən üstün cəhət-

ÖTƏN ƏSRİN 30-CU İLLƏRİNDƏ GÜNAHSIZ İNSANLARIMIZIN REPRESSİYA OLUNMASI TARİXİMİZİN ƏN AĞRILI SƏHİFƏLƏRİNDƏNDİR

daşnaq quldurlarının qarşısının alınmasında qaçaq hərəkatının müəyyən rolu olmuşdur.

Qubadan Qaçaq Mayıl, Qazaxda Qaçaq Kərəm, Balasöyün, İsfəndiyar, Qarabağda Süleyman, Murtuza, Şuşada Məmməd bəy Kavalər, Zəngəzürdə Qaçaq Nəbi, Sultan bəy, Gəncədə Dəli Ali, Qəmbər, Zaqaçalada Yusif, Şəkildə Qutqaşenli Kərim Əfəndi, Qərbi Azərbaycanda Abbasqulu ağa Şadlınski, Şamaxıda Qaçaq Seyidqulu və b. çox böyük işlər görmüşlər. Qaçaqqlar 1920-ci ilin aprelində Azərbaycanı işğal edən 11-ci Sovet Ordusuna qarşı barışmaz olmuş, yetərli müqavimət göstərmişlər. Sovet dövründə ermənilər Azərbaycanda qaçaq hərəkatını sosial təhlükəli bir element kimi qələmə verir, pisləyirdilər. Hətta, azərbaycanlılara qarşı xüsusi nifrəti ilə məşhur olan Zori Balayan "ocaq" kitabında bizim qaçaqlardan nifrətlə yazırdı. Erməni mətbuatı Azərbaycan qaçaqlarını həmişə nifrətlə yad etmişdi.

Atam 1935-ci ildə Şamaxı rayonunun Çuxanlı kəndindən olan bir neçə həmkəndlisi ilə ölkə arabasında Bakıya gəirmiş. Yolun təxminən yarısında hər tərəfi qayalığ olan qışlaq sahələrindən birinə çatanda qaçaqlar tufənglərini onlara tuşlayıb əmr edirlər ki, düşüb əllərini yuxarıya qaldırınsınlar.

insan adını şəərəflə daşıyan sadə insanlar da az deyildi. Onlar bizim ailənin düşər olduğu bəlaləri anlayırdılar. Lakin, müharibədən sonrakı illərdə insanların çoxu ərzaq qıtlığından əziyyət çəkirdi. Ailələr var idi ki, övladını müharibədə itirmişdi. Kolxoz üzvlərindən bəziləri isə canfəşanlıq edərək özlərini "ağaları"na sadiq olduqlarını nümayiş etdirmək üçün "Sovet hökumətinin düşməninin" ailəsinə problemlər yaratmaqla məşğul idilər. O vaxt avam insanlara necə başa salaydın ki, 1948-ci ildə Lavrenti Beriyanın verdiyi məxfi əmr əsasında ötən əsrin 20-30-40-cü illərində repressiya olunub vətənə sağ qayıdanların hamısı ömürlük Sibirə və Qazaxıstanı sürgün olu-nurdular. Stalin yaşasa idi həmin "vətən xainləri"nin çoxusu qürbətə əbədi qalası idi.

Üstündə 60 ildən artıq vaxt ötməsinə baxmayaraq bu hadisəni heç zaman unuda bilmirəm...Səhər çağları olardı. Anamın əlindən tutaraq eynənin kəndarına ayaq basan zaman evimizin tindən "Əzizə bacı, ay Əzizə bacı!" eşitdik. Bu qonşuluğumuzda qardaşı Məhəmmədəlibirgə yaşayan və ata-anasını müharibə vaxtı achiqdan itirmiş gənc qız Məryəmin həyəcanlı və təlaşla dolu səsi idi. Anam "Məryəm, nə olub, nə baş verib?" so-

nəm övladlarına; tək oğluna və üç qızına lazımi səviyyədə böyüklük edir. Oğlu təhsil alaraq baytar ixtisasına yiyələnir. Üç kolxozda təhkim olunur. Əsli-nəcəbətinə uyğun olan əxlaqi cəfiyyətləri, ədalətliyi və savadlı baytar işçisi olması səbəbindən el arasında əməlli-başlı hörmət qazanır. Lakin, çox keçmədən onu Azərbaycan tarixinə "Şamaxı prosesi" kimi daxil olan müdhiş 1937-ci ilin dekabrında "antisolet üsyançı, pozucu təşkilatın üzvü" kimi məhkəməsiz-filansız həbs edərək uzaq Sibirə, "gedərgəlməz"ə göndərirlər.

...Xeyli müddətdən, illər ötəndən sonra bilmişdim ki, həmin Gün, 1953-cü ilin soyuq mart günü imiş. Mən isə 3 yaş yarımılıq uşağammış. O hadisədən, 1 il sonra nəmən qonşu Təklə kənddə yaşayan Nəimə bibimgilə "oğul, oğul" deyərək gözlərini həmişəlik yummuşdu... Və 1 il sonra isə atam bəraət qazanaraq vətənə qayıtmışdı!

Stalin ölən zaman keçmiş SSRİ-nin hər yerində olduğu kimi Azərbaycanda, o cümlədən bizim kənddə də gözü yaşlı insanlar çox olmuşdur. Və onların böyük əksəriyyəti qonşumuz Məryəm kimi "dünya proletariyatının dahi rəhbəri", "xalqlar atasının vaxtsiz ölümü"nü sadələhcəsinə dərin kədə-

ləri danılmaz idi.

Bununla yanaşı, Yer planetinin 16 hissəsini əhatə edən ərazilərdə-SSRİ-dəki 80-ci illərin bomboş mağazalarını, adambaşına ayda 1 kq-ıq-ət, yaq, şəkər bölgüləri, bütün 1990-91-ci illərdə ət əvəzinə verilən, el arasında "Buş budları" adlandırılan Amerika toyuq ətini, kərə yağı əvəzinə verilən palma yağlarını, uzun çörək növbələrini kim yadımdan çıxıb bilər. Məyər bunları unutmaya bizim mənəvi haqqımız verdimi?!

O da bəllidir ki, sivil inkişaf metodunu seçmiş ölkəyə hansı cəmiyyətdə yayılmasından asılı olmayaraq hər bir mütərəqqi ənənəni, o cümlədən pulsuz səhiyyə xidmətinin və təhsil sisteminin dəyərləni təfərlərini öz etmək yalnız fayda verə bilər.

Beləliklə, 1953-cü ilin soyuq mart gününü-tarixin ən qəddar diktatorlarından biri, milyonlarla insanın ölməsinə fitva vermiş İosif Stalinin ölüm xəbərini xatırlayarkən məmnunluqla düşünürəm; "nə yaxşı ki, bu xəbərə mənəm nə anam və nə də nəmən ağlamadı". Şübhəsiz ki, sürgündə olan atam da kədərlənməmişdi.

(Davamı 15-ci səhifədə)

ÖTƏN ƏSRİN 30-CU İLLƏRİNDƏ GÜNAHSIZ İNSANLARIMIZIN REPRESSİYA OLUNMASI TARİXİMİZİN ƏN AĞRILI SƏHİFƏLƏRİNDƏNDİR

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

Bir müddət sonra nənəm, anam və 4 yaşlı mənəndən ibarət kiçik ailəmizə kəndimizdə artıq yaşamaq mümkün deyildi. Biz hamımız "əksinqilabçı idik". 1953-də nənəm bərk xəstələnmişdi. Qonşu Təklə kəndində erdə olan Nəimə bibim nənəmi öz evlərində baxmağa apardı, anamla mən isə Şamaxıya dayılarım gələ getməli olduq. Bu zaman həyətimizdəki körpə balalı və yanında 2 illik balası olan camışı (3 baş qaramalı) isə Kalva kəndində yaşayan və nisbətən imkanlı, ən yaxın və etibarlı saydığımız böyük bibim Zeynəbxanım ilə müvəqqəti etibar edəsi olduq. Bir il sonra nənəm "oğlum" deyər-deyə dünyasını dəyişdi. Bu zaman Nəimə bibim-gilin də maddi vəziyyəti çox ağır idi. Bibimin həyat yoldaşı Heybət müəllim yüksək ixtisaslı riyaçılıq müəllimi-pedaqoq olmasına, həm də orta ixtisas təhsilli zootexnik olmasına baxmayaraq iş problemi ilə üzleşmişdi. Almaniya ilə SSRİ arasında gedən müharibə zamanı Heybət müəllim Ukraynada hərbi xidmətdə olmuşdu. O zaman möhkəm silahlanmış güclü Almaniyaya Ukraynaya işğal edərək orada olan Sovet hərbi birləşmələrini də mühasirəyə alıb əsir götürmüşdü. Səbəb müharibə vaxtı çoxun birləşmələri Sovet hərbi rəhbərliyinin kobud səhvi üzündən minlərlə sovet hərbiçilərinin (əsgərdən generala qədər) Ukraynada alman qoşunlarının mühasirəsinə düşükdən sonra əsir alınaraq Almaniyağa göndərilməsi olmuşdu. Müharibədən sonra SSRİ-də alman əsirliyində olanları incidir, həbs edir, onlara iş vermişdilər. Bu bərədə Heybət müəllim Şikarov özünün "Məqsəd və mətanət (bir keçmiş hərbi əsirin xatirələrindən)" adlı avtobiografik kitabında çox aydın yazırdı. Qeyd edim ki, Heybət müəllim öz cəsarətinə görə sağ qalanaqlardan olmuşdu. O hər zaman söhbətlərində bu bərədə danışırdı. Rəhmətlik Heybət müəllim ağır maddi vəziyyətlərinə baxmayaraq nənəmə öz doğma anası kimi qayğı göstərmişdi. Ailəmiz hər zaman bu lütfkarlığı yüksək qiymətləndirmişdi.

Nənəm vəfat edəndə anam ağır müharibədən sonra evimizdə qalan yeganə xalçanı satdırıb mərhumə nənəmin yasına yardım etmişdi...

...Dayıngilin evi Şamaxının aşağı məhəlləsində, o zaman ibadət qadağan olunmuş lakin hələ də adla deyilən məşhur Cümə məscidindən çox da uzaqda olmayan yerdə, Qırımı şərq (O vaxt hamı "Krasnyy vostok" deyirdi) adlı küçədə yerləşirdi. Təbii ki, Şamaxı müharibədən təzə çıxmışdı, küçələrdə hələ də qolsuz, ayağını itirmiş müharibə veteranlarına rast gəlirdi. Bəzi yerlərdə hündür dirəklərə "ucadandanışan" reproduktorlar quraşdırılmışdı. Hamı ölkədə və respublikada olan mövcud vəziyyət bərədə məlumatı onlardan alır və musiqi nömrələrinə qulaq asırdı.

İnsanlarda ruh yüksəkliyi var idi. Əksər insanlar mövcud çətin vəziyyətin müvəqqəti olmasına inanırdı.

Ərzaq çətinliyi olca da, aclıq yox idi. İssizlik də yox idi.

Biz yaşayan evdən 3-4 ev aşağıya yeni ailə köçmüşdü. Mənim kimi 4-5 yaşlı bir oğlan uşaqları da var idi. Arabir bir yerdə oynayırdıq. Uşaq bizim dildə çətinliklə danışdı. Deyirdilər ki, İrəvanlıdırlar. Bir dəfə gördüm oğlan anası ilə aydın olmayan dildə danışır. Görünür SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarı ilə Ermənistan köçürülənlərdən idilər. Nədənə bir müddət sonra onlar harasa köçdülər.

Ötən əsrin 50-ci illərinin əvvəllərində üstündən 50 ildən artıq vaxt ötməsinə baxmayaraq Şamaxının aşağı hissələrində hələ də xarabalıqların qalıqları var idi. 1902-ci ilin dağıdıcı zəlzələsi, sonra da 1918-ci ildə erməni vəhşilikləri nəticəsində yandırılmış, viran qoyulmuş bir sıra evlərin xarabalıqlarının müdhiş mənzərəsi idi bunlar. O dəhşətlərdən sonra sağ qalmış ev sahiblərinin bir çoxu Azərbaycanın cənub rayonlarına - Salyana, Cəlilabada, Neftçalaya, İndiki Şirvana və b. ərazilərə köçmüşdülər. Mərkəzi Asiyaya - Aşqabada, Daşkəndə və b. yerlərə köçənlər də az olmamışdır. Arada bir biz uşaqlar uzaq olmayan həmin yerlərdə oynayırdıq.

Şamaxı mənə çox əziz idi. Burada heç bir zalım, "küpəgiron" mənə "xalq düşməni balası", "müsavətçi balası" demirdi. İnsanlar mülayim idilər. Dayılarım və xalalarını hər biri mənə xüsusi qayğıkeşliklə yanaşırdı. Şamaxı həm də dədə-baba yurdumuz idi. Anam və atam yaxın qohum olmasalar da eyni nəsilənd idilər.

1902-ci ilin dağıdıcı zəlzələsindən sonra ana babam Babakışı Mehdi oğlu qardaşı Soltan baba ilə Bəklə kəndinə, ata babam Mahmud isə Çuxanlı kəndinə getmişdilər. Kəndi həyatı yaşamağın binasını babamgil qoymuşdular. Babakışı babam mükəmməl savad almışdı. Əsrin əvvəllərində Şamaxıda ilk dəfə böyük Səbirdən dərs almışdı və qısa ömrü boyu həmişə bu böyük insanı xatırlamış və onun şagirdi olduğu üçün qürur duymuşdu. Babam savadlı olduğuna görə ona Bəklə kolxuzunun idarə heyətində iş vermişdilər. Amma qardaşı Soltan molla olduğu üçün 30-cu illərdə onun həbs olunma təhlükəsi var idi. Nəhayət (güman ki, 1935-36-cı ildə) Soltan baba da həbs olunub Bakıya aparılıb. Çıxılmaz vəziyyətə düşən Babakışı babam qardaşından ötrü Bakıya, Mircəfər Bağirovun qəbuluna gedir. M.Bağirov babamı qəbul edib soruşur: "Kişi dördü adama oxşayırsan. Nə baş verir?" Babam nəslimizin tarixçesindən ona qısa məlumat verir və qardaşının din xadimi olduğu üçün həbs olunduğunu bildirir. Onun heç bir siyasi fəaliyyətlə məşğul olmadığını bildirir. Babam hiss edər ki, həqiqəti Bağirova çatdırıb. "Kişi get, rahat olma qardaşın qaydır." - olur cavabı M.Bağirovun. Aradan bir müddət keçəndən sonra Soltan baba evinə qayıdır.

Ana babam 1941-ci ildə qəflətən

vəfat edir. Bu zaman onun 6 uşağı varmış; kiçik uşaq 6 aylıq körpə imiş. Çox çəkmədən - cəmi bir neçə ay sonra nənəm də vəfat edir. 3 qız və 3 oğlan yetim qalırlar. Böyük uşaq sonradan mənim anam olacaq Əzizənin 17 yaş var imiş. Ata-anasını ağır bir vaxtda-müharibə başlanan zaman itirmiş 6 yetim uşaq uca Yaradanın bəxş etdiyi cəsarət, dözümlü, güc və ağıl sayəsində o ağır illərdən sağ çıxmışdılar. Müharibə başa çatandan bir il sonra onlar yenidən ata-baba yurdu Şamaxıya qayıdib məskunlaşdılar.

Anam cəmi 4 il təhsil almışdı. Amma məktəbdən çox-çox artıq atasından və əmisindən bilik öyrənib mənimləmişdi.

Şamaxıda uzun qış gecələrində çox vaxt əlində iş görə-görə mənə dünyanın və ilk insanların yaranmasından, onların günahı-iblisin yalanına uyması üzündən cənnətdən qovulmasından, Yer üzündə ilk dəfə Adəm babamızın oğlu Qabilin qardaşı Habilin qanını axıdaraq çox böyük günah işləməsindən, peyğəmbərlərin həyatından, Misirdən, fironlardan danışardı. Elə maraqlı danışardı ki, elə bilirdim bu saat mən özüm qədim Misirdəyəm... Hadisələr hamısı gözələrin qarşısında baş verir. Nədənə həmişə ömrüm boyu zalım, qəddar adamları Misir fironları ilə müqayisə etmişəm. 1973-cü ildə keçmiş SSRİ-nin Leninqrad şəhərində Dövlət Ermitajında qədim Misir zalında gənc bir firon mumiyasına baxan zaman çox maraqlı hissələr yaşadım. Təxminən 3 min 500 il əvvəl özüni yer üzünün allahı hesab edən bu gənc firon necə də miskin idi. Qupquru qurumuş, qaralmış və ilkin vəziyyəti xeyli dəyişmişdi, bir müqəvəvaya oxşayırdı, vaxtilə Misirlilərin Allahı hesab olunan bu gənc. Düzü o zaman mənim bu gənc firona yazığım gəlmişdi. İnsanı torpağa basdırıb rahat yatmağa da qoymurlar hamı kimi! Sonra gördüm ki, səhv edirəm. Bu insan artıq bəşər tarixinin ayrılmaz bir hissəsidir. 3,5 min il ərzində qalib (yaşayıb), nə vaxtsa atom müharibəsi dünyanı alt-üst etməyə yəqin ki, yenə azı bir o qədər qalar...

... Çox yaxşı hafizəsi və gözəl danışq qabiliyyəti var idi anamın. Şifahi xalq ədəbiyyatımızı, islam dininin əsaslarını yaxşı bilirdi. Amma, fanatizmdən uzaq insan idi. Bir sıra yazıçı və şairlərimizin əsərləri bərədə məlumatsız idi. Sabirin şeirlərini, Mirzə Cəlilin, Ə.Haqverdiyevin hekayələrini və b. əsərləri, Azərbaycan dastanlarını gecə iş görə-görə uşaqlarına oxuturdardı. Aşıq Ələsgərin bir çox şeirlərini əzbər bilirdi. Yaşlı vaxtında özü də çox oxuyardı. Bir dəfə Bakıdan kəndə gedəndə gördüm ki, gecə yenə "Quran"ın Azərbaycan türkcəsində tərcüməsini oxuyur. Dedi ki, 7-ci dəfə oxuyub başa çatdım.

Anam imkansızlıqdan ali təhsil ala bilmədiyi üçün çox heyfəsilənərdi. Mən sonralardan əmin oldum ki, bu imkanı olsa idi o tanınmış filoloq, yaxud tarixçi, etnoqraf alim ola bilərdi. O, hələ uşaq ikən mənə insani

səmimiyyət, dürüstlük və saflıq bərədə danışırdı, atamın, elə bizim ailənin də iztirablarını mənaviyyətsiz, ikiüzlü, yalançı, yaltaq və riyakar adamların pis əməllərinin nəticəsi sayırdı.

Anam əmin idi ki, atam mütləq Sibirdən qayıdacaq. Çünki, o saleh insan idi. Bizim nəsilə oğurluq, satqınlıq, yaltaqlıq, kiminsə haqqını mənimləmək çox böyük qəbahət-günah sayılırdı. Anam mənə atamın insansəvər, həqiqət tərəfdarı olduğunu və kiməsə pislik etmək ona yarasmazdı, deyirdi...

Üstündən illər ötəndən sonra bildim ki, stalinizm bəşər tarixinin ən böyük bəlalərindən biri imiş. Məhz o dövrdə yaltaqlar, satqınlar, şərəf və ləyaqətsiz insanların sayı yağışdan sonra göbək artan kimi artıb, çoxalmışdı. Anamın dedikləri və onlara əlavə kimi deyər bilərdim ki, mənəvi dəyərlər hər bir insanın həyatında mühüm rol oynayır. Onlar gündəlik həyatda hərəkətlərimizi, münasibətlərimizi və seçmələrimizi təyin edən prinsiplər, normalar və inancları söyləyir. Yalnız əxlaqi dəyərlər nəyin doğru və nəyin yanlış olduğunu müəyyənləşdirməyə kömək edir, xarakterimizi və şəxsiyyətimizi inkişaf etdirməyə yönəldir. Bunlar xarici dünyamıza daxil olmamızın - mənəvi dünyamızın qarşılıqlı əlaqəsinin təməlidir və özümlə, digər insanlara münasibətimizi formalaşdırır.

Anam öyrətdirdi ki, çalışıb bu dünyada yaxşı, xeyirxah insan olmaq lazımdır. Yaxşı insan hətta sort divansa belə, təkə özüne deyil, digər insanlara da xeyirxahlıqla təsir edir. Əsil insan yalan danışmır, səmimi davranır, belə insan yaxınlığındakı insanların incitməməyə çalışır.

Anamla mən Şamaxıda dayıngildə olan zaman artıq tarixin ən qəddar diktatorlarından biri olan Stalinin yoxluğu sanki cəmiyyətdə hansısa bir yüngüllük yaratmışdı. İnsanlarda daimi qorxu hissi xeyli azalmışdı. Yaşayış səviyyəsi tədricən yüngülləşirdi.

1954-cü ildə nənəm vəfat etmişdi. Bir il sonra isə sanki Tanrının möcüzəsi baş verdi. Atam Rusiyanın ucqar yerlərindən biri olan Krasnoyarsk diyarından sürgündən vətənə qayıtdı. Anamla mən də Şamaxıdan Çuxanlı kəndinə - evimizə qayıtdıq. Atama bəraət verildi. Təbii ki, bu dəfə də ona işlədiyi kolxozda, bir neçə il sonra onun bazasında yaradılmış sovxozda ixtisasına uyğun iş verilmədi. Kaş ki, bizdə də o zaman Baltiyanı respublikalar, Ukrayna və Gürcüstan kimi heç bir günah olmadan dünyanın ən dəhşətli həbsxanalarının, sürgünlərinin cəhənnəmindən keçmiş insanların xatirəsinə qayğı göstərilsəydi. Bu bəlkə o insanların sındıraraq çiling-çiling olmuş qəlblərinə öteri bir işıq salar, yaşadığımız dövrdə haqqın, ədalətin tənəsinə azacıq da olsa inam yaradardı. Bəzi insanlar isə cahillik, savadsızlıq, mənə deyirdim hətta əclaflıqları ucubatından siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsini də "həzm edə bilmirdilər".

(Davamı var)